

Топачевський Вадим Олександрович — теріолог, еволюціоніст, організатор науки

Леонід Рековець

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: leonid.rekovets@upwr.edu.pl; orcid: 0000-0001-9934-7095

REKOVETS, L. Topachevsky Vadym Oleksandrovych, a mammalogist, evolutionist, and science organizer. — A brief review on the life and career of the outstanding mammalogist and his scientific achievements. Attention is paid to the manifestation of personal qualities of the scientist and their influence on the nature of official duties as head of the institute and the museum. The achievements of V. Topachevsky in the field of stratigraphy and biocoenology, on the creation and mammalogical basis of the stratigraphic scheme of the Late Neogene of Eastern Europe, which is accepted into the practice of geological and palaeontological research, are presented. The researched largely contributed to the study of insectivores, mole-rats, and hamsters erecting many new taxa of different ranks are describing their phylogenetic relationships.

Біографічні деталі

Вадим Топачевський народився 16 липня 1930 р. в м. Черкаси. Після школи поступив на біологічний факультет Київського університету імені Т. Шевченка. Надалі все життя працював у Києві, в установах Академії наук, досягнувши звання академіка та довгий час (з 1973 р.) перебуваючи на посаді директора Інституту зоології АН УРСР. Захистив кандидатську дисертацію 1957 р. і докторську 1970 р. Професор КНУ з 1983 р. Пішов з життя у віці 74 роки, 9.11.2004; похований на Байковому цвинтарі в Києві.

Він був продовжувачем наукових традицій сім'ї біологів, син академіка Топачевського та член знаної родини Топачевських. Людина енциклопедичних знань, міцної пам'яті та твердого характеру, здібна до аналітичного узагальнення та формулювання відповідних підсумкових висновків.

Все це виражалось й у його відповідальній позиції по захисту інтересів Інституту та його прикладних і фундаментальних напрямків дослідження, яку як директору часто доводилося відстоювати на різних рівнях, зокрема й у Президії АН. То був час вимогливих від академічних установ дій, направлених на отримання економічного ефекту від науки.

Рис. 1. Вадим Олександрович Топачевський. Фото після 2000 р. Автор невідомий, з архіву Ю. Семенова.

Ключові наукові доробки

Диференціація теріології та виокремлення мікропалеотеріології в самостійну галузь у середині ХХ ст. тісно пов'язано з іменами І. Г. Підоплічка та його учня В. О. Топачевського. Перші дослідження В. О. проведені у 1950-х роках і стосувалися викопних решток великих ссавців, проте з 1957 р. і до останньої публікації 2001 р. його дослідження стосувалися дрібних ссавців. Його наставником і вчителем у цій галузі був І. М. Громов, з яким В.О. завжди координував свої дослідницькі дії, а І. М. Громов неодноразово був рецензентом його монографій. Дослідником описано 85 нових таксонів різного рангу і проведено ревізії 46 родів дрібних ссавців — це значний внесок вченого у теріологію України та світу (Смельянов & Крохмальна 2010 та ін.).

Його ключовими напрямками роботи були: 1) історична фауністика пізнього неогену та плейстоцену (5 монографій); 2) ґрунтова ревізія таксономічного статусу та систематичного положення окремих груп ссавців (монографічні видання про хохулевих, сліпакових та хом'якових); 3) морфологія еволюційна та опис нових вимерлих таксонів (28 окремих публікацій і 85 нових таксонів); 4) послідовність фауністичних угруповань у часі та їх стратиграфічна приуроченість (9 публікацій); 5) палеобіоценологічні сукцесії та міграційні процеси таксонів із цим пов'язаних (7 публікацій); 6) стан зоологічних досліджень в Україні (8 публікацій); 7) публікації організаційного змісту.

Ці напрями й обсяги доробків свідчать про широку сферу наукових інтересів, серед яких провідне місце належить проблематиці змін морфологічних ознак у часі в окремих філогенетичних лініях (кладах) ссавців та реконструкції умов існування видів давніх біоценозів. Він є автором 8 монографій та керівником 11 кандидатських і 2 докторських дисертацій. Вадимом Олександровичем сформовано потужний науковий відділ палеозоології.

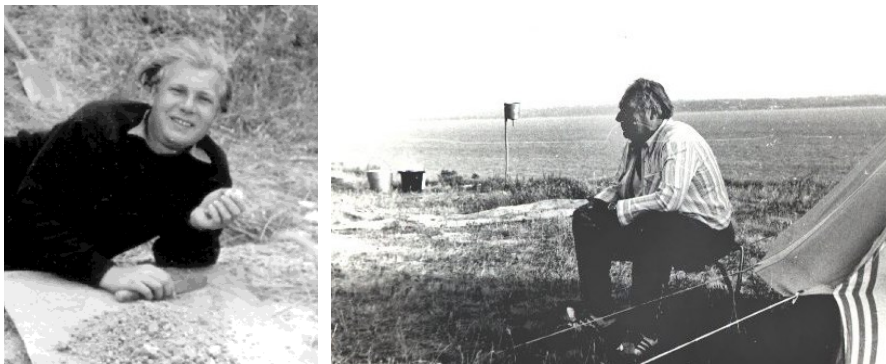

Рис. 3. Вадим Топачевський в експедиційних умовах: ліворуч — розбір матеріалу в часи аспірантури (керівник І. Підоплічка); праворуч — експедиція в Одеській обл., початок 1980-х років. Фото зі статті про В. Топачевського, з архіву Ю. Семенова (за: Смельянов & Загороднюк 2020).

Як науковець, Вадим Олександрович твердо стояв на позиціях дарвінізму і намагався підкріплювати це результатами глибокого порівняльно-морфологічного аналізу. Маючи дар аналітичного мислення, він, проте, не мав публікацій теоретичного або еволюційного змісту, хоча в робочих розмовах або у дискусіях на засіданнях відділу чи вченої ради його погляди незмінно були аналітико-синтетичними. Спиралися вони на теоретичні викладки та на власні дані глибокого морфофункціонального аналізу найбільш значущих ознак дрібних ссавців у поєднанні з умовами їхнього існування.

Він жив експедиціями, відкриттями, новими матеріалами з місцезнаходжень, пишався результатами останніх досліджень, які заповнювали вільні ніші в послідовності змін фауністичних асоціацій і геологічних подій. У підсумку це вдалося: у співавторстві з колегами він опублікував декілька праць стратиграфічної спрямованості, у яких обґрунтована біостратиграфічна схема пізнього неогену для південної частини Східної Європи (Топачевский *et al.* 1997, 1998). Йому вперше вдалося детально укласти фауни та події в еволюційній послідовності, узгодити їх зі змінами фауністичних комплексів та скорелювати і скорегувати їх з відповідними фаунами Західної Європи. Ця схема пізнього неогену активно цитується науковцями.

Значні за обсягом та різноманітні таксономічно і стратиграфічно теріологічні колекції, зібрані під час керованих Вадимом Олександровичем експедицій протягом півстоліття, нині складають безцінні фонди відділу палеонтології ННПМ та є основою нинішніх і майбутніх досліджень. У них сконцентровані голотипи, типові й меморіальні матеріали з систематики, стратиграфічних підрозділів чи місцезнаходжень, унікальні та рідкісні знахідки. Це стоюється перш за все гіпаріонових фаун, мікротеріофаун та фаун плейстоцену. Значна їхня частина є експонатами палеонтологічної експозиції ННПМ.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Вадим Олександрович не прагнув титулів, звань, посад чи нагород, але ті, що мав, він заробив своєю цілеспрямованою працею та бажанням утвердження нового в історичній фауністиці природно-історичного регіону, який був у сфері його досліджень. Він був вимогливим до себе та інших, пунктуальним у справах службових, обізнаним у справах поточних, говорив твердо і переконливо. У спілкуванні тримав дистанцію, ставився сумнівно до окремих відомостей і мав обмежене коло осіб у довірливому спілкуванні.

В експедиціях намагався керувати тільки науково-пошуковим процесом, у побутові та поточні справи не втручався. Польові роботи були підпорядковані чіткому розкладу з термінами фізичної праці, харчування та відпочинку. У теренових розмовах та дискусіях переважали справи службового характеру або спогади про рибальські пригоди, жартівливі розповіді про kota Пятнаша та історії своєї родини. Часто цитував Марка Твена, Ільфа і Петрова, Гіляровського чи бравого солдата Швейка.

Одним з його найбільш вподобаних місць локалізації експедицій багато років було село Черевичне біля Одеси, де вивчався багатошаровий та різновіковий (міоцен-пліоцен) розріз лівого берега Хаджибейського лиману і де з цигаркою в руках він дозволяв собі відпочити на крутому схилі, розмірковуючи над поточними задачами.

Біографічні дані про В. О. Топачевського опубліковані у багатьох українських та закордонних виданнях (22 статті), серед яких і пам'ятні праці його учнів з оглядом й аналізом його наукового доробку (Крахмальна *et al.* 2005; Ємельянов & Загороднюк 2020; Рековець 2020). Наукові розробки дослідника відмічені Премією імені І. І. Шмальгаузена НАН України 1994 р. Член-кореспондент АН УРСР з 1978 р., академік НАН України з 1992 р., Заслужений діяч науки і техніки України (1991). Особливо важливою була його роль у становленні й розвитку Українського теріологічного товариства (Ємельянов & Загороднюк 2020), від заснування УТТ і до кінця життя академіка.

Література

- Ємельянов, И. Г., Т. В. Крахмальна. 2010. Вадим Александрович Топачевский (16.07.1930–09.11.2004): к 80-летию со дня рождения. *Вестник зоологии*, **44** (5): 477–478.
- Ємельянов, І. І. Загороднюк. 2020. Вадим Топачевський — видатний зоолог та організатор науки (з нагоди 90-річчя від дня народження). *Theriologia Ukrainica*, **19**: 148–156.
- Крахмальна, Т. В., О. А. Михалевич, Ю. А. Семенов. 2005. Вадим Александрович Топачевский. Библиография ученых Украины. Наукова думка, Київ, 1–80.
- Рековець, Л. І. 2020. Топачевський Вадим Олександрович — видатна постать в історії теріології України (до 90-річчя від дня народження). *Geo&Bio*, **19**: 157–164.
- Топачевский, В. А. 1969. *Слепшиовые (Spalacidae)*. Наука, Ленинград, 1–248. (Серия: Фауна СССР. Том 3. Млекопитающие. Вып. 3).
- Топачевский, В. А. 1973. *Грызуны таманского фаунистического комплекса Крыма*. Наукова думка, Киев, 1–235.
- Топачевский, В. А., А. Ф. Скорик. 1977. *Грызуны раннетаманской фауны Тилигульского разреза*. Наукова думка, Киев, 1–252.
- Топачевский, В. А., В. А. Несин, И. В. Топачевский. 1997. Очерк истории микротернофауны (Insectivora, Lagomorpha, Rodentia) Украины в отрезке времени средний сармат — ачкагыл. *Вестник зоологии*, № 6: 3–14.
- Топачевский, В. А., В. А. Несин, И. В. Топачевский. 1998. Биозональная микростратиграфическая схема (стратиграфическое распространение мелких млекопитающих — Insectivora, Lagomorpha, Rodentia) неогена северной части Восточного Паратетиса. *Вестник зоологии*, **32** (1–2): 76–87.

РЕКОВЕЦЬ, Л. Топачевський Вадим Олександрович — теріолог, еволюціоніст, організатор науки. — Огляд даних про життєвий і творчий шлях видатного теріолога та його науковий доробок. Звернено увагу на прояв особистих якостей вченого та їхній вплив на характер виконання службових обов'язків як керівника Інституту та Музею. Висвітлені досягнення В.Т. у сфері стратиграфії та біоенології, зокрема у створенні та теріологічному обґрунтуванні стратиграфічної схеми пізнього неогену Східної Європи, яка прийнята в практиці геологічних і палеонтологічних досліджень. Дослідник зробив визначний внесок у вивчення комахоїдних, сліпакових та хом'якоподібних, для яких описано багато нових таксонів різного рангу та з'ясовано філогенетичні стосунки.